

*Een gezonde dosis
amateurisme is
behulpzaam om
de transitie vorm
te geven*

Marcus Popkema is associate lector bij het lectoraat Netwerken in een Circulaire Economie bij de hogeschool Windesheim.

Paul van der Cingel is intrapreneur professioneel bij het Lerend Netwerk bij de hogeschool Windesheim.

Gertjan van Stam is onderzoeker bij het lectoraat Netwerken in een Circulaire Economie bij de hogeschool Windesheim.

Woorden die werken aan een circulaire cultuur Bruggen slaan tussen generaties en kiemen leggen voor verandering

Marcus Popkema, Paul van der Cingel en Gertjan van Stam

27

Het werken aan en in transities vereist aanzienlijke energie. Energie is nodig om diepgaand te kunnen nadenken en omgaan met de onzekerheid van de weg die voor ons ligt. De weg ontvouwt zich terwijl we erop voortbewegen. We moeten in staat zijn om oplossingen te herkennen te midden van complexe omstandigheden (Scharmer and Kaufer, 2013).

Bestaande systemen en emotionele baggage kunnen belemmerend zijn bij het overdenken van transities. Dit is een veelvoorkomend obstakel dat we dagelijks tegenkomen in onze professionele praktijk als onderzoekers die samenwerken met overheden, bedrijven en kennisinstellingen. Tijdens onze inspannin-

gen om de overgang naar een circulaire economie te versnellen, worden we vaak geconfronteerd met zowel rationele als emotionele weerstand. Een voorbeeld hiervan is aan de orde in het hoger beroepsonderwijs. We werken 'over generaties heen', met praktijkexperts én met studenten, waarbij we gedachten

uitwisselen over de aanpak van complexe transitievraagstukken. We ervaren hoe ingesleten denkpatronen vanuit de lineaire economie er toe leiden dat mensen binnen en tussen generaties tegenover elkaar worden gezet (van Stam, 2024b); Ligt het primaat bijvoorbeeld bij welvaart (oudere generatie) of bij welzijn (jongeren)?

Als sociale wezens verlangen mensen naar gemeenschap. Helaas verslinden discussies over de circulaire economie energie, mogelijk door de verbanden met aanpalende crises van klimatologische, biologische en geopolitieke aard, die ook steeds prominenter en prangender worden. We zijn allemaal bekend met overleg dat verzandt in cynisme – ‘het heeft toch geen zin’ – of bitterheid – ‘ik wil ook rijk zijn’. Intergenerationele polarisatie ligt op de loer. Mensen en organisaties voelen zich uitgeput, en het verschijnsel ‘gekwetste mensen kwetsen’ doet zich voor.

De overgang naar een circulaire economie wordt aangemoedigd door de Nederlandse overheid (Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, 2023) en krijgt momenteel gestalte. Feitelijk maakt de circulaire transitie deel uit van een breed scala aan fundamentele veranderingen, die uiteindelijk leiden tot een verschuiving in ons individuele en collectieve bewustzijn (Rotmans, 2021; van Stam, 2024a). Dit vereist een herziening van wereldbeelden en gaat hand in hand met veranderingen in collectieve normen, en dus cultuur. Culturele veranderingen zijn zichtbaar op verschillende vlakken: in de politiek, het recht, religie, waarden, over-

tuigingen, tradities en communicatie. En daarmee ook in taal.

Veranderingen in wereldbeelden brengen nieuwe woorden met zich mee. Hoewel deze momenteel vaak in acroniemen worden gegoten (bijv. CSRD, COP, en anderen), worden nieuwe begrippen zoals ‘meervoudige waardecreatie’, ‘wederkerigheid’ en ‘ecologie’ steeds meer gangbaar. Sommige woorden blijven nog gehuld in wetenschappelijk jargon. Toch vinden ook deze woorden langzaamaan hun weg naar een breder publiek. Voorbeelden hiervan zijn ‘het symbioceen’ of de aandoening ‘solastalgia’ (Albrecht, 2019). Dit laatste woord is samengesteld uit het Engelse solace (troost) en het Griekse algos (pijn), en etymologisch vertaald als ‘de pijn van (het verlies van) troost’.

Ervaringen

In ons onderzoek ervaren we intergenerationele spanningsvelden in de praktijk. Daarom zoeken we naar manieren om de transities op een constructieve en positieve manier te bevorderen. We hebben hoopvolle mogelijkheden gevonden in het doelmatig gebruik van al bestaande woorden. Onder de indruk van de kracht van woorden die etymologisch zinvol zijn,

“Woorden die gangbaar zijn in de lineaire economie worden gefilterd door de lens van een hedendaagse neoliberale economie

zoals solastalgia, zijn we op zoek gegaan naar behulpzame woorden bekend uit de taal van eerdere generaties; Woorden die intergenerationeel gangbaar zijn, maar waarvan de etymologische wortels niet (meer) worden herkend. Woorden die herinneringen oproepen die behulpzaam zijn om een gezamenlijke toekomst te schetsen.

We hebben een aantal woorden getest in verschillende fora gedurende de eerste helft van 2024 en daarbij 'aha-momenten' ervaren bij onze gesprekspartners. Het bleek dat deze woorden energie gaven en gesprekken verrijkten met een nieuw begrip en inspirerende energie. De voorbeeldwoorden die we hier etaleren zijn: *compagnon*, *amateur* en *olifantenpaadjes*. In dit artikel werken we deze woorden uit en plaatsen we ze in het kader van een circulaire transitie.

Compagnon

Het woord 'compagnon' is afgeleid van het Latijnse *cum panis*, wat 'zij die samen brood breken' betekent, en is gereleerd aan het Engelse *company*. Een *compagnon* is een metgezel, en een *company* – bedrijf – is een groep metgezellen (geïnspireerd op Donna Haraway, zie Hofman, 2022). Vandaag de dag wordt het woord *compagnon* veel gebruikt om gelijkwaardige zakenpartners of mede-eigenaren in een zakelijke of professionele relatie aan te duiden.

In het kader van de overgang van een lineair naar een circulair denken blijkt het woord *compagnon* productief. Bij gesprekken in onze praktijk hebben we gemerkt dat dit woord voor velen de focus

verlegt naar 'anderen van wie wij afhankelijk zijn' – het delen van relaties om te floreren. Dit begrip van *compagnon* strekt zich uit over de generaties en tot buiten menselijke relaties. Tijdens een workshop over het woord *compagnons* bij de Netwerkmiddag voor Versnellingspartners (Versnellingshuis, 2024) werd *compagnons* door de aanwezigen geduid als mensen op wie je kunt vertrouwen, gelijkgestemden. Maar ook vogels, bijen, appelbomen en bacteriën die vervuiling afbreken kwamen voorbij. Deze intergenerationele en alomvattende relaties werden door de deelnemers gekoppeld aan waarden die we als mensen (willen) nastreven, zoals waardering, respect, gezondheid, gelijkheid, gemeenschapszin, kwetsbaarheid, geluk, loyaliteit, genegeheid en solidariteit. De deelnemers concludeerden dat het van belang is om medemenselijkheid in de praktijk te brengen, gemeenschappen op te bouwen, het meervoudige doel (sociaal, ecologisch en gedeeld financieel) van samenwerking te expliciteren, en afscheid te nemen van relaties die niet bijdragen aan genoemde doelen.

Amateur

In het marktdenken van een efficiënte (lineaire) economie wordt er weinig ruimte geboden aan de 'amateur'. De aanbodzijde van de markten wordt gedomineerd door professionals, terwijl aan de vraagzijde consumenten, klanten of cliënten staan. Professionaliteit wordt hoog gewaardeerd in een lineaire economie die gefundeerd is in een klassiek-reductionistisch wetenschappelijk denken. Dit denken wordt voorgesteld voor het aanpakken van gecompliceerde vraag-

stukken, zoals in het Cynefin-framework (Snowden, 2002) waarbij professionele experts de leiding krijgen in het vinden en implementeren van oplossingen. Alles wat niet wetenschappelijk bewezen is, wordt met scepsis benaderd. Dit heeft geleid tot de opkomst en uiteindelijk tot de dominantie van evidence-based practice. Deze praxis is geculmineerd in de 'homo economicus', een rationele professional die weloverwogen keuzes maakt op basis van normatief onderzoek. De afgelopen jaren zien we echter een herwaardering van ervaringsdeskundigheid en experiential learning, zoals beschreven door Donald Schön (1983) met zijn concept van practice-based evidence. Hierdoor ontstaat nieuwe aandacht voor andere vormen van (economische) samenwerking, zoals die over generaties en binnen families, buurtverenigingen of andere economische samenwerking die nochtans vaak worden getypeerd als amateuristisch.

Maar biedt een amateur misschien niet juist een passende invalshoek? Een gezonde dosis amateurisme is wellicht behulpzaam om de transitie vorm te geven. Het woord amateur komt van het Latijnse 'amator', wat 'liefhebber' of 'minnaar' betekent. Een amateur in de vorm van een liefhebber is wellicht net zo goed als een professional in staat om de relaties die belangrijk zijn te onderkennen, en van daaruit relevante alternatieven te ontwikkelen die de status quo van de lineaire economie bevragen. Naast de eerdergenoemde practice-based evidence zien we een associatie tussen de blik van de amateur en de praktijk van playful learning, waarbij mensen die misschien

niet formeel zijn opgeleid wel veel levenservaring hebben en 'wijs' handelen.

Olifantenpaadjes

Hoewel loslopende olifanten geen alledaags verschijnsel zijn in Nederland, is het begrip 'olifantenpaadje' welbekend. Onze Duitse burens noemen dit 'Trampelpfad' en de Engelsen spreken van 'desire paths'.

De term verwijst naar het fenomeen waarbij dieren zelf een looproute kiezen en, daar waar ze elkaar volgen, paden laten ontstaan. In een natuurlijke omgeving ontstaan zo zichtbare, paden van punt A naar punt B (Weinberger, 2007, p. 150; van der Burg, 2011). In het Nederlandse taalgebruik wordt de term toegepast in situaties waar mensen afwijken van de aangelegde, geplande wegen, waardoor de veelgebruikte en soms uitgesleten routes in het landschap zichtbaar worden (van der Burg, 2011). Zowel bij dieren als bij mensen zien we dat deze paden nooit recht of lineair zijn.

Vanuit een complexiteitstheoretisch perspectief zijn olifantenpaadjes een voorbeeld van wat er gebeurt in Complexe Adaptieve Systemen (CAS) (Ministerie van Economische Zaken, 2017, p. 66; De Domenico e.a., 2019). In dergelijke organische, ecosysteemachtige contexten is er geen centrale sturing of controle aanwezig. Dit geeft ruimte aan zelforganisatie van actoren vaak ingegeven door uitwisseling van informatie tussen generaties. Dit resulteert in het ontstaan van olifantenpaadjes. Het spontane verschijnen van nieuwe eigenschappen op systeemniveau door dynamische interacties van

“Bestaande systemen en emotionele bagage kunnen belemmerend zijn bij het overdenken van transities

actoren zonder centrale controle (zoals nieuwe paden in het landschap) wordt vanuit de complexiteitstheorie emergentie genoemd.

In onze onderwijs- en onderzoekspraktijk merken we dat veel actoren moeite hebben om te begrijpen wat emergentie is en hoe een emergente uitkomst kan ontstaan. Dat onbegrip bestaat zowel bij (oudere) professionals, beleidsmakers en onderzoekers, als bij (jongere) studenten. Bij beide generaties is de moeite groter naarmate er meer sprake is van rechtlijnige denkpatronen en verwachtingspatronen die uitgaan van lineariteit, unicausaliteit en voorspelbaarheid. De metafoor van olifantenpaadjes helpt met name de ouderen in het leren begrijpen van emergentie. Voor de jongeren is het een geschikt beeld gebleken om een start te maken met het vergroten van begrip. Daarna kan het voor hen dienen als opstapje naar een volgende metafoor uit de wereld van gaming. Hierbij kan het werken aan complexe maatschappelijke vraagstukken vergeleken worden met het spelen van een online game. De gamer begint niet met het bestuderen van de handleiding en spelregels en maakt ook geen uitgebreide planning en strategie. Gamers gaan direct aan de slag met het

zetten van stappen, en al doende ontvouwt zich hoe het spel werkt en hoe je daarin - alleen of samen - het beste kunt opereren. De geleerde lessen en verhalen van de gamers (succes- en faalervaringen, doorvertelde routines, ontdekte hacks en shortcuts) vormen de metaforische olifantenpaadjes die een deel van de onbewuste kennis - *tacit knowledge* - zichtbaar maken.

Olifantenpaadjes, en het herkennen en ontdekken van uitgesleten en nieuwe routes in de intergenerationele praktijk, staan vaak in schril contrast met de afgebakende, expertaanpak die hoogtij viert in een lineaire economie. Afbakening door vooraf geplande, modelmatige samenwerking heeft geleid tot gespecialiseerde éénpitters met specialistische kennis en vaardigheden. Bedrijven zijn zich ook steeds meer gaan toeleggen op specialistische benaderingen. Dit resulteert in gecompliceerde situaties waarbij de overheid, wederom op planmatige wijze, centrale sturing (regie) pakt en verbindingswegen en structuren bouwt om verbinding en samenwerking te faciliteren. Deze dynamiek wordt gedreven door ingesleten gewoonten. In een moeilijke context (zie Cynefin) werkt dit wel, maar wanneer we deze gewoonten blijven herhalen in een complexe, dynamische, onvoorspelbare context, lopen we vast: we moeten steeds weer nieuwe specialisaties creëren. Telkens blijkt dat we niet tot zinvolle actie kunnen komen omdat we terug moeten naar de tekentafel doordat het vraagstuk wederom is veranderd (analyseverlamming). En telkens moet de overheid brandjes blussen, gaten dichten, repareren, etc. Het resultaat is een chaotisch systeem waarin zelforga-

“In een circulaire economie is het van belang om mensen te zien als personen die verbonden zijn in intergenerationele gemeenschappen met aandacht voor altruïstische waarden en prosociaal gedrag

nisatie en emergentie geen kans hebben gehad om nieuwe oplossingen, werkwijzen of intergenerationele perspectieven (de metaforische olifantenpaadjes) aan het licht te brengen. Businessfuturist Bart Götte zei al: 'Als het complex wordt, moet je vooral niet moeilijk gaan doen.'

Voor een circulaire economie blijken door een lineair economische benadering in beton gegoten structuren niet efficiënt te zijn, waardoor regelluwe omgevingen moeten worden gecreëerd voor het uitvoeren van experimenten. Binnen deze omgevingen kunnen olifantenpaadjes worden herkend en ontstaan, die later (eventueel) geformaliseerd kunnen worden.

'Oude' vormen

Wij hebben niet alleen geëxperimenteerd met bestaande woorden om een nieuwe, circulaire realiteit te beschrijven, maar ook met al bestaande veranderingsondersteunende concepten die tijdens eerdere generaties het licht zagen.

In maart 2024 organiseerden wij een 'unconference' op Hogeschool Windesheim, geënt op voorbeelden van decennia geleden. Deze bijeenkomst werd geleid door de aanwezige deelnemers zelf en de agenda werd ter plekke vastgesteld. De deelnemers vormden een complex adaptief systeem, zonder centrale sturing maar met zelforganisatie. Hierdoor konden emergente resultaten op systeemniveau ontstaan. Dit creëerde een ruimte voor open discussies en het delen van ideeën – waarbij de kiemen voor dit artikel werden gelegd. De vrije vorm van samenwerking bracht veel energie met zich mee. De aanwezigen besloten bijvoorbeeld spontaan om geen keuze te maken tussen gelijktijdige sessies, maar voegden de presentaties samen. Zo werd een relaas over persoonlijke transities in een herstelcafé in Zutphen gecombineerd met een activiteit over het visualiseren van onderliggende complexe netwerken. Dit legde de basis voor het concept van 'doenken', een reeks stappen op mogelijk nieuwe olifantenpaadjes.

Na de goed ontvangen presentatie over het woord *compagnon* tijdens de *unconference* in Zwolle, hebben we de impact van dit woord getest tijdens voornoemde netwerkmiddag in Hillegom. Het woord *compagnon* bleek opnieuw waardevol tijdens interacties tijdens een werksessie over wederkerigheid tijdens een circulariteitsfestival in Almere. Het woord en de bijbehorende vraag 'met wie wil je het brood breken?' gaven bijzondere inspiratie in een situatie waar oudere deelnemers voorbeelden aanhaalden van exploitatie gebaseerd op meer recente lineaire omgangsnormen.

Analyse

Woorden die gangbaar zijn in de lineaire economie worden gefilterd door de lens van een hedendaagse neoliberale economie. Deze typeringen zijn beperkt en negeren menselijke aspecten die ingebed zijn in intergenerationele, sociale, ethische en intellectuele bestaansvormen (Boutellier, 2019). Binnen economisch onderzoek en onderwijs wordt het belang van sociaal- en geesteswetenschappelijke invalshoeken ten onrechte vaak over het hoofd gezien (Adviesraad voor wetenschap technologie en innovatie, 2024).

In een circulaire economie is het van belang om mensen te zien als personen die verbonden zijn in (intergenerationele) gemeenschappen (van Stam, 2024a) met aandacht voor altruïstische waarden en prosociaal gedrag (zie bijvoorbeeld Wang, Malhotra and Murnighan, 2012). In dit kader zijn mensen een ‘conscious, reflexive, embodied, bodied, self-transcending center of subjective experience, durable identity, moral commitment, and social communication who—as the efficient cause of his or her own responsible actions and interactions—exercises

complex capacities for agency and intersubjectivity in order to develop and sustain his or her own incommunicable self in loving relationships with other personal selves and with the nonpersonal world.’ (Smith, 2010, p. 197). De transitie van lineaire naar circulaire economische vormen vraagt een heroverweging van de postmoderne invulling van de homo economicus waarbij ieder individu wordt gezien als een rationele beslisser die streeft naar zelfrealisatie en winstmaximalisatie. Intergenerationele concepten, zoals ‘homo florens’, benadrukken een sociaal en fenomenologisch mensbeeld dat wordt gevormd door – al eeuwen herkende – menselijke deugden van geloof, hoop en liefde (Nullens and van Nes, 2022).

Het woord *compagnon* werpt een ander licht op het begrip *homo economicus*. In een circulaire economie ontstaat er een hernieuwde aandacht voor de mens als een sociaal wezen gericht op wederkerigheid, empathie en socialiteit.

Het woord *amateur* overlapt met het begrip ‘*homo amans*’. Dit begrip kan in lijn worden gezien met een antropologisch milieubewuste benadering waarbij mensen zichzelf zien als medebewoner van een gedeelde meent (Lijster, 2022) en/of een relationele benadering. In de relationele antropologie wordt de reden voor menselijke handelingen gezocht in het kader van ons bestaan, als in (een) gemeenschap. Hierbij staat de mens in een gepassioneerde relatie met zijn omgeving, als een inherent zoekend, verwachtend en relationeel wezen (Nullens and van Nes, 2022).

“Compagnon en homo amans sluiten aan bij een omgeving waar reciprociteit, empathie en normativiteit belangrijk gevonden worden, zoals die van de circulaire economie

“In een circulaire economie ontstaat er een hernieuwde aandacht voor de mens als een sociaal wezen gericht op wederkerigheid, empathie en socialiteit

de schijnwerpers te plaatsen. Woorden en concepten kunnen een belangrijke rol spelen bij het verbinden van generaties, zodat vanuit gezamenlijke waarde kan worden vormgegeven aan een circulaire economie en het bevorderen van verantwoord, rechtvaardig en zorgzaam economisch handelen.

Compagnon en homo amans sluiten aan bij een omgeving waar reciprociteit, empathie en normativiteit belangrijk gevonden worden, zoals die van de circulaire economie. Daarom kunnen zij de homo economicus bij de hand nemen, op weg naar een verantwoordelijk, rechtvaardig en zorgzaam economisch handelen. Olifantenpaadjes relateert aan het concept ‘homo situs’, een rationele actor die complexer is dan het traditionele economische model kan bevatten, en aan ‘homo ludens’, de spelende mens.

Conclusie

Met deze bijdrage willen we het gebruik van bestaande woorden herwaarderen bij het vormgeven van een circulaire cultuur. We zoeken daarbij naar mogelijkheden om verschillende generaties te verbinden. De circulaire economie is van belang voor alle generaties en heeft eigenlijk altijd al bestaan (van Driel, 2016; Kehnel, 2023): het zijn lineaire economische benaderingen met een oorsprong in de negentiende eeuw die nu transformeren naar circulariteit. Daarom is het van belang om onze taal kritisch te bekijken en al bestaande, verbindende woorden in

Literatuur

- Adviesraad voor wetenschap technologie en innovatie (2024) *Vanzelfsprekende verbinding. Veranker sociaal- en geesteswetenschappelijk onderzoek in innovatie*. Den Haag: AWTI.
- Albrecht, G.A. (2019). *Earth Emotions. New Words for a New World*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Boutellier, H. (2019) *Het seculiere experiment. Over westerse waarden in radicale tijden*. Meppel: Boom Bestuurskunde.
- Van der Burg, J. (2011) *Desire lines. Olifantenpaadjes*. Jan-Dirk v.d. Burg Fotografie.
- De Domenico, M., Brockmann, D., Camargo, C., Gershenson, C., Goldsmith, D., Jeschonnek, S., Kay, L., Nichele, S., Nicolás, J.R., Schmickl, T., Stella, M., Brandoff, J., Martínez Salinas, A.J. and Sayama, H. (2019) *Complexity Explained*. Beschikbaar via: <https://complexityexplained.github.io/>.
- Van Driel, J. (2016) *The filthy and the fat: oeconomy, chemistry and resource management in the age of revolutions, 1700-1850*. University of Twente.
- Hofman, E. (2022) *Feministe met een scherp pincet, De Groene Amsterdammer*, (49).
- Kehnel, A. (2023) *We weten hoe het moet*. Amsterdam/ Antwerpen: Atlas Contact.
- Lijster, T. (2022) *Wat we gemeen hebben. Een filosofie van de meenten*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Ministerie van Economische Zaken (2017) *Sturen in een verweven dynamiek. Perspectieven op complexiteit en orientaties voor beleid*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken.
- Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (2023) *Nationaal Programma Circulaire Economie 2023-2030*. Den Haag: Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat.
- Nullens, P. and van Nes, J. (2022) Towards a Relational Antropology Fostering an Economics of Human Flourishing, in *Relational Anthropology for Contemporary Economics. A multidisciplinary Approach*. Cham: Springer, pp. 9-30.
- Rotmans, J. (2021) *Omarm de chaos*. Amsterdam: De Geus.
- Scharmer, C.O. and Kaufer, K. (2013) *Leading from the Emerging Future. From Ego-System to Eco-System Economies*. Oakland: Berrett-Koehler Publishers.
- Schön, D.A. (1983) *The reflective practitioner. How professionals think in action*. New York: Basic Books.
- Smith, C. (2010) *What Is a Person? Rethinking Humanity, Social Life, and the Moral Good from the Person Up*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Snowden, D. (2002) Complex acts of knowing: Paradox and descriptive self-awareness, *Journal of Knowledge Management*, 6(2), pp. 100-111.
- Van Stam, G. (2024a) *Circular economy through living community*, in NBM 2024 Conference, July 2024.
- Van Stam, G. (2024b) How Linear Economies colonise Circular Economies, in *Invited Lecture, Windesheim University of Applied Sciences, GPCM*, 15 February 2024.
- Versnellingshuis (2024) *Netwerkmiddag Versnellingshuis CE x CIRCONNECT*. Beschikbaar via: <https://versnellingshuisce.nl/events/netwerkmiddag-versnellingspartners> (Accessed: 20 June 2024).
- Wang, L., Malhotra, D. and Murnighan, J.K. (2012) Economics Education and Greed, *Academy of Management Learning & Education*, 10(4).
- Weinberger, D. (2007) *Everything Is Miscellaneous. The Power of the New Digital Disorder*. New York: Times Books.